

Ambigue contouren van duurzame stadsprojecten. Voer voor verbreding van het debat en meer 'radicaliteit'

1. Inleiding

Ook in 2014 kreeg de stad Gent enkele nieuwe 'Leefstraten'. De anders door auto's gedomineerde straten in en rond het stadscentrum werden er gedurende twee maanden op een autoluwe manier ingericht. Op die manier kwam er op het openbaar domein plaats vrij voor meer groen, werd er buiten extra speelruimte gecreëerd en waren collectieve buurtactiviteiten vlak voor eigen deur plots mogelijk. Dat ruimte voorbehouden voor de wagen evengoed op een heel andere manier ingevuld kan worden en op die manier voor nieuwe opportuniteiten zorgt, is geen nieuw verhaal. Zo werd bijna 15 jaar geleden de parkeergarage van het textielbedrijf Milliken, die 's avonds of in het weekend onbenut bleef, ingericht als 'Sportschuur' en ter beschikking gesteld aan de buurt. De brug die in de dichtbevolkte en multiculturele Gentse wijk Sluizeken-Tolhuis-Ham met het initiatief werd gecreëerd, is intussen uitgegroeid tot een zeer nauwe samenwerking tussen het bedrijf en de buurt. Naast de parkeerplaatsen worden sindsdien ook de sportfaciliteiten gedeeld, organiseren verenigingen en buurtbewoners er festiviteiten en gaan er avondlessen en cursussen door.

Beide projecten of experimenten, oud en nieuw, zijn voorbeelden van hoe verschillende actoren in de stad de handen in elkaar slaan en samen werk maken van een betere levenskwaliteit voor de inwoners van de stad en tegelijk iets doen aan de leefbaarheid van die stad. Buurtwerking wordt gecombineerd met buurtzorg, gedeeld of meervoudig ruimtegebruik wordt ingezet waar mogelijk, kinderen krijgen een prominente plaats en er ontstaat extra ruimte voor ontmoeting, sport en recreatie. De vraag die we ons stellen is of, en in welke mate, we deze en soortgelijke initiatieven kunnen beschouwen als 'duurzame stadsprojecten' en wat deze verschillende initiatieven ons leren over een transitie naar stedelijke systemen¹ die sociaal rechtvaardig en ecologisch verantwoord zijn. Wat er achter het label 'duurzaam stadsproject' juist schuil gaat, is immers niet eenduidig en voor interpretatie vatbaar. Liever dan een ander begrip te introduceren, pleiten wij ervoor om het gecontesteerde begrip 'duurzaam stadsproject' te blijven hanteren en meerdere relevante duurzaamheidswaarden uit te werken om stadsdebatten te stofferen en de dialoog over duurzame stadsprojecten te stimuleren. We argumenteren dat een meer radicale en bredere invulling van het begrip 'duurzaam stadsproject' nodig is. We houden in dit artikel zeker geen pleidooi voor een nieuw meetinstrument dat ons vertelt of een project al dan niet duurzaam is, maar we focussen op de diverse lagen in de stad waar deze duurzame projecten kunnen ontstaan en op de verschillende benaderingen en achterliggende perspectieven die expliciet of impliciet aan de basis liggen van dergelijke projecten.

In het volgende onderdeel van onze bijdrage willen we duidelijk maken dat het duurzaamheidsconcept zich vooral leent voor initiatieven of projecten die ecologische én sociale uitdagingen verbinden en die ook voorbij een veeleer 'technologische fix' durven denken. 'Duurzame stadsprojecten' zetten zich idealiter af tegen onduurzame levensstijlen en politiek-economische systemen. Hoewel moeilijk te verwezenlijken in de weerbarstige praktijk pleiten wij dus voor een

zogenaamde 'sterke duurzaamheid'. In het derde onderdeel van onze bijdrage roepen we op om stadsprojecten niet te verengen tot fysiek-ruimtelijke ingrepen in een bouwblok of stadsdeel. We stellen immers vast dat heel wat boeiende stedelijke initiatieven wegglijden van de klassieke invulling van een stadsproject. Andersoortige stadsprojecten treden op de voorgrond. Zo duiken steeds meer initiatieven op waar burgers, sociale bewegingen, kennisinstellingen en bedrijven (al dan niet samen) het initiatief nemen en waar een ruimtelijke planningsstrategie veeleer secundair is. In onze bijdrage verruimen we dan ook het concept 'stadsproject' en geven we aan hoe op verschillende lagen en niveaus in de stad 'duurzame projecten' ontkiemen en overleven. In het vierde onderdeel van onze bijdrage lichten we ons empirisch onderzoek in de stad Gent toe. Om zicht te krijgen op de brede waaier aan mogelijke invalshoeken, brachten we zoveel mogelijk duurzame vormen van stedelijke ontwikkeling in kaart (Devolder & Block, 2013 - zie www.gentintransitie.com). Ter illustratie stofferen we de verschillende onderdelen van dit artikel met voorbeelden uit dit Gentse onderzoek. We sluiten af met enkele reflecties met betrekking tot de inventarisatieoefening en gaan kort in op de relatie tussen het transformatief karakter van de projecten die hier naar boven gekomen zijn en de transitie naar duurzamere stedelijke systemen.

2. Duurzame stadsprojecten: ecologisch verantwoord én sociale rechtvaardig

Stadsontwikkeling en duurzame ontwikkeling lijken elkaar, op z'n minst in de discoursen, steeds vaker te vinden. Toch is de doelstelling die vooropgesteld wordt of de achterliggende motivatie wanneer deze twee elkaar in de praktijk ontmoeten vaak beperkt tot het verbeteren van de levenskwaliteit van de inwoners enerzijds en/of ervoor zorgen dat de ontwikkelingen die daarvoor nodig zijn zo weinig mogelijk impact hebben op het milieu en het klimaat anderzijds. Wij argumenteren dat een meer 'radicale' invulling van duurzaamheid aangewezen is, dat sociale bekommernissen en/of uitdagingen aan bod dienen te komen (om van duurzaamheid te kunnen spreken) en dat 'subjectief maatwerk' per stadsproject aan de orde is.

2.1. Breder kader: zwakke vs. sterke duurzaamheid

Duurzame (stads)ontwikkeling wordt – zeker in de praktijk – nog al te vaak vrij zwak of braaf ingevuld, iets wat het ambigue karakter van het vaak geciteerde Brundtland-rapport (WCED, 1987) ook toelaat². In het debat rond 'sterke en zwakke duurzaamheid' (Hardi, 2007; Houghton & Hunter, 1994; Neumayer, 2003) bevindt het rapport zich eerder aan de zwakke zijde van het spectrum (Giddings et al., 2002). Een zogenaamde 'zwakke duurzaamheid' laat zich ideaaltypisch kenmerken door zowel een geloof in technologische oplossingen voor (milieu)problemen en voor het tekort aan grondstoffen als door één of andere vorm van 'trickle down'-denken. Met dit laatste wordt eenvoudig gesteld bedoeld dat bij economische groei iedereen zal profiteren en dat welvaart dus (uiteindelijk) ook zal 'doorsijpelen' tot bij de onderste of armste lagen van de bevolking. De rollen die overheden volgens deze brede invalshoek toegedicht krijgen, leunen doorgaans sterk aan bij het aanpassen van wet- en regelgeving, het faciliteren van een 'innovatief bedrijfsklimaat' en/of het bezorgen van marktvoordeel aan de eigen ondernemingen. Met andere woorden, volgens een zwakke invulling van duurzame ontwikkeling zijn grondige aanpassingen of transitie van bijvoorbeeld levensstijlen of politiek-economische systemen niet echt aan de orde. Dergelijk denken vinden we vaak terug in het debat over 'groene economie' en 'ecologische modernisering'. Schematisch vertaalt dit zich min of meer in het populaire model met drie afzonderlijke ringen die elk even groot zijn en die elk een ander facet vertegenwoordigen: sociale doelstellingen, milieubekommernissen en economische aspecten. Waar deze drie ringen elkaar overlappen is er sprake van duurzame ontwikkeling (zie fig. 1). Dit 'triple P'-model³ is niet-hiërarchisch en laat 'trade-offs' toe: de keuze voor het een gaat dan ten koste van het ander. Zeker in de praktijk ontbreekt vaak synergie tussen de drie dimensies en krijgen economische bekommernissen de voorkeur op sociale en ecologische uitdagingen. In elk geval is het moeilijk om een zogenaamd optimaal evenwicht te

vinden. Daarom wordt participatie soms als vierde element aan dit model toegevoegd. Hiermee tracht men duidelijk te maken dat 'duurzame' keuzes best gemaakt worden in overleg met alle betrokken actoren.

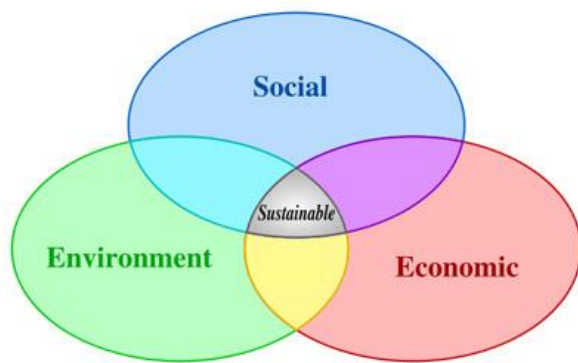

Fig. 1: het 'triple P'-model

Fig. 2: het 'genestelde' model

Aanhangers van 'sterke duurzaamheid' stellen ideaaltypisch de bestaande politieke en economische machtsstructuren en/of de gangbare relatie mens-natuur (grondig) in vraag. Volgens hen zijn belangrijke maatschappelijke en milieuproblemen immers geworteld in deze dominante systemen en relaties en is dus een fundamentele transformatie van structuren, culturen en praktijken nodig. Figuur 2 sluit deels aan bij dit perspectief: de economie (het middel) staat dan vooral in dienst van het sociale, zijnde een rechtvaardige samenleving (het doel), rekening houdend met ecologische grenzen (randvoorwaarden). Volgers van dergelijk perspectief erkennen dat sommige natuurlijke bronnen, zoals de ozonlaag, fotosynthese en de watercyclus, niet zomaar overgenomen, vervangen of nagemaakt kunnen worden door de mens (Rees, 1998). Door te stellen dat natuurlijk en menselijk kapitaal⁴ wel complementair zijn, maar zeker niet zomaar inwisselbaar, onderscheidt deze benadering zich van 'zwakke duurzaamheid' (Neumayer, 2003). De belangen van toekomstige generaties kunnen met andere woorden niet gewaarborgd worden door enkel het totaal aan kapitaal of de groei ervan voor ogen te houden. Een economisch denken dat hier min of meer bij aansluit, vinden we terug bij de ecologische economie. Dit alternatief voor het dominante neoklassieke economisch denken hanteert een logica die vertrekt vanuit een 'geconstrueerde' ecologische schaal (i.c. omvang van de economie mag de ecologische draagkracht niet aantasten), die vervolgens via een maatschappelijk debat een rechtvaardige verdeling bepaalt en die tot slot de markt laat spelen om een efficiënte allocatie te realiseren (Daly, 1992).

De opdeling tussen enerzijds zwakke en anderzijds sterke duurzaamheid is een simplificatie en toont ideaaltypisch twee extremen. In de praktijk is veeleer een continuüm vast te stellen. Voor een meer uitgewerkte of verfijndere indeling verwijzen we naar Hopwood en zijn collega's (2005) die een brede waaier aan specifieke denkkaders inzake duurzame ontwikkeling in kaart brengen. Gebruik makend van zowel een ecologische als sociale dimensie en voortbouwend op Rees (1995) bakenen ze drie veranderingsstrategieën af: 'status quo', 'reform' en 'transformation'. Kaders die zich laten vertalen in het 'triple P'-model vallen doorgaans onder de 'status quo'-benadering waarbij men er van overtuigd is dat de nodige veranderingen mogelijk zijn binnen de bestaande maatschappelijke structuren. Deze zienswijze is volgens ons niet langer houdbaar. Wij pleiten ervoor om net zoals bij het 'genestelde model' een geïntegreerde aanpak van duurzame ontwikkeling in het debat over duurzame stadsprojecten binnen te brengen en de problemen zeker ook te plaatsen bij intrinsieke kenmerken van de bestaande stedelijke systemen. Dit vraagt om een fundamentele wijziging (i.c. 'reform' dan wel 'transformation'⁵) van de huidige samenleving, politiek-economische regimes en de manier waarop de mens zich ten opzichte van de natuur verhoudt.

2.2. Niet alleen ecologie!

Het 'genestelde model' past binnen de benadering waar duurzame ontwikkeling gedefinieerd wordt als een ontwikkeling die binnen de grenzen blijft van de draagkracht van de aarde. Het concept geeft daardoor mogelijks aanleiding om voornamelijk milieukwesties voorop te stellen of in ieder geval hiervan te vertrekken. Vanuit een antropocentrische kijk op duurzame ontwikkeling waarbij niet de natuur, maar de mensheid als belangrijkste vorm van leven wordt beschouwd, zou het model er wellicht anders (omgekeerd?) uitzien. Dit is niet onbelangrijk omdat deze ecologische urgentie, die onder meer terug te vinden is in 'Limits to growth' (Meadows, 1972), in tegenstelling tot sociale thema's, bijna altijd de basis vormt om duurzame steden op de agenda te plaatsen. Veel zogenaamde 'duurzame' instrumenten, zoals BREEAM en LEED⁶, spelen daar op in. De focus van dergelijke certificaatsystemen of meetinstrumenten ligt bijgevolg op bijna uitsluitend ecologische aspecten zoals energiezuinigheid, biodiversiteit, lucht-, bodem- en waterkwaliteit, etc. Ook in de praktijk zijn er heel wat voorbeelden van projecten die vanuit deze invalshoek te werk gaan en het verlagen van de ecologische voetafdruk als (enig) hoofddoel vooropstellen. Een initiatief als de 'carrotmob' waarbij zoveel mogelijk mensen afspreken om samen te gaan shoppen in één bepaalde winkel die op zijn beurt in ruil een percentage van de opbrengt investeert in milieuvriendelijke maatregelen zoals energiezuinige verlichting, is daar een voorbeeld van. Maar ook allianties zoals het Gents Klimaatverbond dat ernaar streeft om tegen 2050 een energieneutrale stad te worden of nieuwe woonwijken, zoals het project Tondelier in Gent dat een voorbeeldfunctie wil vervullen, trachten vooral een antwoord te bieden op de milieu- of klimaatuitdaging waar we voor staan.

Sociale bekommernissen weten veel minder dan de thema's met betrekking op milieu en klimaat hun stempel te drukken op de duurzaamheidsagenda van steden. Nochtans is de wereldwijd groeiende sociale ongelijkheid een even urgent en heikel punt (Stiglitz, 2012). Het streven naar sociaal duurzame steden met openheid voor diversiteit, gelijke rechten en kansen, aandacht voor welzijn, sociale welvaart en ruimte voor culturele ontplooiing is minstens even cruciaal als het inzetten op ecologisch duurzame steden waar de klimaatverandering, afname van de biodiversiteit, verspilling van grondstoffen en luchtvervuiling centraal staan. Vanuit verschillende invalshoeken wordt daarom aandacht gevraagd voor stadsontwikkeling die ook rekening houdt met de noden en behoeften van de mens, in het bijzonder van de meest kwetsbare groepen. Vanuit dit duurzaamheidsperspectief staat een ontwikkeling voorop die iedereen ten goede komt en waarbij gezocht wordt naar emancipatorische en structurele oplossingen. In de praktijk is de Precaire Puzzel in Gent, een initiatief dat ontstond in 2010 in de achtergestelde Gentse wijk de Brugse Poort, hier een illustratie van. Meer dan zestig terreinwerkers, zowel vrijwilligers als professionals, stelden samen een charter en actieplan op om de leef- en woonsituatie in de buurt te verbeteren en problemen zoals armoede en werkloosheid aan te pakken. Hun aanpak geeft aan dat levenskwaliteit, leefbaarheid en welzijn zeer nauw verbonden zijn met concepten als sociale cohesie, veiligheid, integratie en andere begrippen die 'sociale duurzaamheid' mee invulling geven. Ook onderzoekers zoals Dempsey et al. (2011) maken in hun zoektocht naar sociale duurzaamheid in wijken een onderscheid tussen enerzijds fysieke factoren zoals duurzame stedenbouw, aantrekkelijke openbare ruimte en goede huisvesting en anderzijds niet-fysieke factoren zoals sociale rechtvaardigheid, participatie en sociale netwerken.

Hoewel het op het eerste zicht om twee afzonderlijke agenda's lijkt te gaan, mag de zorg voor het milieu en sociale rechtvaardigheid binnen duurzame stedelijke systemen niet los van elkaar worden gezien. Beide bekommernissen hebben uiteraard elk afzonderlijke accenten en doelstellingen, maar er is ook heel wat overlap en ze hebben beduidend veel betrekking op elkaar. Het creëren van synergiën tussen beiden, zowel bij het aanduiden van de problematiek als bij het zoeken naar mogelijke oplossingen, is dan ook wat voorop zou moeten staan. Als ze niet – op zijn minst ten dele – samen in rekening worden gebracht, is er van duurzaamheid in principe geen sprake. Kwesties als een rechtvaardige verdeling van de toegang tot hulpbronnen of de afwenteling van milieuproblemen

op zwakke groepen geven aan dat voor het welslagen van ecologische ambities afstemming op sociale doelstellingen en omgekeerd noodzakelijk is. Van een 'environmental justice'-beweging⁷ is in Gent niet echt sprake, maar de burgercoöperatie EnerGent combineert wel beide bezorgdheden. Onder het motto 'de wind is van iedereen' mikt deze groep Gentenaars op een rechtvaardige overgang naar een duurzame en klimaatneutrale samenleving. Door het inbrengen van deze sociale component weten ze zich te onderscheiden van andere groepen die vooral investeren in hernieuwbare energieproductie. EnerGent opteert om een deel van de gerealiseerde winst te besteden aan sociaalecologische projecten, om in hun werking zoveel mogelijk mensen te betrekken (waaronder ook mensen met een bescheiden inkomen) en om bij de realisatie van projecten open te staan voor dialoog en overleg met de betrokken stakeholders.

2.3. Geen objectief gegeven, maar constructies op maat

Nog al te vaak opperen behoudsgezinde besluitvormers dat streven naar duurzame ontwikkeling (binnen één of ander systeem) niet aan de orde is zolang voor het containerbegrip duurzaamheid een waterdichte of 'objectieve' definitie ontbreekt. Dergelijke benadering gaat echter voorbij aan de 'constructivistische' invulling die dit richtinggevende concept volgens ons vraagt. Er zijn wel enkele brede principes die aan de grondslag liggen van het concept duurzaamheid waar men het over het algemeen over eens is, maar dit zegt niets over de interpretatie van de bijhorende basisbegrippen, hoe deze zich ten opzichte van elkaar verhouden en vanuit welk perspectief ze zo worden ingevuld. Er bestaat geen objectieve definitie van wat behoeften van mensen zijn, van wat nu precies sociaal rechtvaardig is of vanaf wanneer de grenzen van de draagkracht overschreden worden. Afhankelijk van de tijdsgeest, de plek op de wereld, iemands wereldbeeld of positie in de samenleving worden al die richtinggevende begrippen anders ingevuld. Duurzame ontwikkeling is derhalve een normatief concept dat maatwerk vraagt. Dergelijke constructivistische invulling vergt zowel in de definitie als in de operationalisering van het begrip meerdere normatieve keuzes met betrekking tot een toekomst die sociaal rechtvaardig én ecologisch houdbaar is.

Voor duurzame stadsprojecten in Vlaanderen betekent dit dat elk project uniek is en maatwerk vraagt. Dit zorgt ervoor dat per dossier of per project het concept in overleg (dit kan zowel in harmonie als in conflict) met alle belanghebbenden telkens opnieuw invulling krijgt. De historiek, de ruimtelijke context en de beleidssituatie zijn dermate specifiek dat het nagenoeg onmogelijk is om via enkele concrete 'passe partout'-criteria simpelweg te bepalen of een project al dan niet duurzaam is. Stedelijke duurzaamheid is een complex vraagstuk dat veel uiteenlopende uitdagingen in zich draagt (die ook vaak op verschillende wijze worden geïnterpreteerd), dat betrekking heeft op diverse stedelijke actoren (met niet zelden verschillende belangen) en dat beïnvloed wordt door externe factoren die men niet altijd zelf in de hand heeft (Block, Van Assche, & Goeminne, 2013). Vanwege de combinatie van vele variabelen is het erkennen van deze complexiteit een belangrijke voorwaarde in het mogelijk maken van een sterk inhoudelijke discussie. Dit debat – niet in het minst over de manieren waarop we in de stad willen leven – kan helpen om effectief stappen te zetten in de transitie naar duurzame stedelijke systemen, en niet - zoals zo vaak gebeurd - te vervallen in 'business as usual' of plat 'consensusdenken'. Subjectieve inschattingen rond enkele duurzaamheidswaarden kunnen (of beter: moeten) een belangrijke rol spelen in dergelijke discussies. Ze kunnen dienen om projecten die zichzelf als duurzaam labelen ten opzichte van elkaar te positioneren, om na te gaan in welke zin een project een positieve bijdrage levert en om te kijken waar er zich mogelijks nog andere opportuniteiten aandienen. Op zijn minst kan er op die manier getracht worden om het debat te stimuleren en eventueel (onrechtstreeks) beleidsbeslissingen te beïnvloeden.

Dat per stadsproject 'subjectief maatwerk' nodig is, is tevens een argument om niet alleen te focussen op het eindproduct van deze initiatieven, maar ook en misschien wel in de eerste plaats oog te hebben voor het veranderings- en het leerproces van een project. Dit geldt zeker bij het kijken

naar of analyseren van zogenaamde ‘goede praktijkvoorbeelden’. Initiatiefnemers van zowel de ‘Fiets van Troje’, een transitietraject dat opgezet is in Gent om de omslag naar een duurzaam mobiliteitssysteem te maken en dat mee het experiment van de ‘Leefstraten’ uit de inleiding initieert, als van ‘De Site’, een tijdelijk invullingsproject in de Gentse Rabotwijk dat ruimte voorziet voor onder meer 160 volkstuinjes, een stadsboerderij en een bijkomend speel- en voetbalterrein, geven beiden aan dat naar aanleiding van het succes van deze projecten andere actoren bij hen komen aankloppen met de vraag naar een recept of stappenplan dat eenzelfde resultaat garandeert. Bij het zoeken naar oplossingen voor al dan niet gelijkaardige uitdagingen is een simpel ‘copy-paste’ van deze projecten echter geen enkele garantie op succes. Wat daarentegen wel leerrijk is, is het achterliggende denkwerk, de zoektocht en de hindernissen die het project vorm hebben gegeven en de mechanismen die mee hebben ingestaan voor het welslagen (of falen) van het project.

3. Verbreding van het concept ‘stadsproject’

Lang niet alle stedelijke initiatieven vallen onder de klassieke invulling van het concept ‘stadsproject’. Om het debat over de toekomst van de stad aan te wakkeren, achten wij het zinvol om het profiel of de contouren van stadsprojecten te verbreden. Dit is cruciaal om te voorkomen dat boeiende projecten al bij voorbaat worden uitgesloten. Om de invulling van stadsprojecten ruimer te kunnen invullen, leggen we het initiatief niet enkel in handen van de overheid, interpreteren we de stedelijke ruimte niet louter fysiek en hebben we oog voor de verschillende schaalniveaus in de stad waar duurzaamheidsinitiatieven kunnen ontkiemen. De projecten hoeven bovendien niet per definitie een integrale aanpak na te streven. Ze kunnen evengoed, uiteraard zonder blind te zijn voor de gehele sociale, culturele en economische context, inzetten op de verandering van één of meerdere stedelijke systemen.

3.1. Huidige benadering van het begrip stadsproject onder druk

Stadsprojecten lijken sinds de jaren ‘90 het beleidsinstrument bij uitstek geworden om Vlaamse centrumsteden en stadsdelen te transformeren (Boudry et al., 2006; Loeckx et al., 2009). Deze populaire projectmodus wordt meestal ingezet als krachtig hulpmiddel om de heropleving van de steden te voeden. Daarbij gaat er vooral belangstelling naar het (fysiek) aantrekkelijker maken van deze plaatsen, niet in het minst voor welgestelde burgers, toeristen, innovatieve actoren en bedrijven (Debruyne, Oosterlynck, & Block, 2008; Loopmans, 2007). Gelukkig worden ‘klassieke’ stadsprojecten ook meer en meer aangegrepen om oplossingen te zoeken voor complexe maatschappelijke uitdagingen zoals de opwarming van de aarde, verspilling van grondstoffen, sociale en culturele ongelijkheden, armoede en uitsluiting, etc. Voorbeelden van Gentse projecten die op deze vlakken ambities koesteren, zijn het grootschalige stadsproject ‘Tondelier’ en de drie stadsvernieuwingsprojecten ‘Bruggen naar Rabot’, ‘Zuurstof voor de Brugse Poort’ en ‘Ledeberg Leeft’. Hoewel het om zeer uiteenlopende projecten gaat, vertrekken de meeste stadsprojecten vanuit de definitie: ‘een stadsproject is een strategische ruimtelijke interventie in regie van de overheid in samenwerking met private en semipublieke actoren die een kantelmoment kan teweegbrengen in de ruimtelijke, sociaal-culturele of economische ontwikkeling van buurten, wijken, stadsdelen, steden of een ruimere regio’ (Boudry et al., 2006, p. 12).

In de praktijk zien we echter dat heel wat boeiende stedelijke initiatieven wegglijden van deze klassieke invulling. Hierdoor worden er al op voorhand heel wat potentieel interessante projecten of initiatieven uitgesloten. Ze worden op deze manier niet, of toch niet rechtstreeks, ingezet als duurzaam stadsproject in de transitie naar duurzamere stedelijke systemen. De manier waarop het begrip stadsproject op vandaag ingevuld wordt, houdt volgens ons dan ook essentiële beperkingen in. Zeker als we het totale potentieel aan duurzame stadsprojecten willen inzetten om tot meer duurzame en democratische steden te komen. We willen met het opentrekken of verbreden van het

concept stadsproject echter geenszins afbreuk doen aan de kwaliteit dat aan dit label verbonden is. Dat niet ieder project in de stad zomaar het statuut van stadproject krijgt, is ongetwijfeld een meerwaarde. Toch kunnen we er niet onderuit dat het begrip stadsproject, paradoxaal genoeg, aan de ene kant enorm veel ruimte laat voor mogelijke invullingen en zelfs ingezet kan worden voor sterk uiteenlopende types van beleid (Uitermark, 2004) en aan de andere kant tegelijk heel wat projecten die een betekenisvolle rol kunnen spelen in de dynamiek van het stadsdebat uitsluit door de restricties die vervat zitten in de definitie die doorgaans wordt toegepast. De toevoeging van het richtinggevend adjectief 'duurzaam' maakt het mogelijk om die klassieke invulling los te laten en meteen ook de bijhorende beperkingen weg te werken.

3.2. Nieuwe relatie tussen burger en overheid

Om mogelijks interessante projecten niet op voorhand uit te sluiten, is het aangewezen de trekkersrol ook door andere actoren te laten opnemen. Dit betekent niet dat de stedelijke overheid geen projecten meer mag en kan opzetten, maar wel dat ze hier geen monopolie op heeft. We zien in Gent dat de burger als innovator, initiator of ondernemer op ontelbare manieren zelf werk maakt van de vele uitdagingen die zich in de stad voordoen. Zo zijn er de initiatiefnemers van de 'Fietskeuken' die via een open fietsatelier in een voormalige meubelfabriek in de Brugse Poort de fietscultuur in Gent promoten. Vanwege de locatie is de organisatie in de eerste instantie gericht op buurtbewoners, maar het trekt met de 'DIY' (Do It Yourself)-workshops die het organiseert evengoed fietsliefhebbers aan vanuit heel de stad. Ze sluiten zich bovendien aan bij een groepering van (zelf)organisaties, die eveneens onderdak zochten voor hun buurtgerichte activiteiten en weten zo in de 'Meubelfabriek' de krachten te bundelen. Een ander voorbeeld is de vzw 'Uilenspel' die zo'n 150 vrijwilligers bij elkaar brengt uit vier verschillende Gentse wijken die samen de ontwikkelingskansen van kinderen en ouders uit kansarme gezinnen ondersteunen. De vrijwilligers komen één uur in de week bij een gezin aan huis en bieden er in samenwerking met de onderwijsinstellingen ondersteuning in de schoolse context. De persoon in kwestie bouwt op die manier een vertrouwensband op met het gezin waardoor hij of zij na verloop van tijd ook in staat is om het gezin naar buurtactiviteiten en dienstverlening te begeleiden. Ook bij het vertalen van belangrijke documenten zoals facturen kan men een helpende hand zijn.

Dat burgerinitiatieven, sociale bewegingen, kennisinstellingen en bedrijven steeds vaker het voortouw nemen en bijgevolg de stedelijke overheid niet langer alleen aan zet is, heeft invloed op de onderlinge verhoudingen. Net als onder meer Uitermark et al. (2010) pleiten we geenszins voor een 'participatiestaat/stad' als deze voortvloeit uit nalatigheid van overheden die onder druk van bezuinigingen (doorgaans sociale) verantwoordelijkheden bij andere actoren legt, maar participatie van burgers kan ook heel wat kansen en opportuniteiten bieden. Zo creëert het openingen om iets te doen aan de groeiende polarisatie tussen de overheid en het alledaagse leven. Uiteenlopende concepties van de stedelijke ruimte zorgen immers voor een continu spanningsveld tussen enerzijds 'de geplande stad' waar de stad wordt beschouwd als een instrument van planning en beleidsvoering en anderzijds 'de alledaagse stad' waar de stad wordt gezien als een object van alledaagse identiteitsvorming (Reijndorp & Reijnders, 2010). De uitdaging is om de stedelijke ruimte niet louter fysiek of architectonisch te percipiëren, maar ook (en misschien vooral) als een sociaal, cultureel en politiek domein waarop verschillende groepen en instituties aanspraak maken. Als er naar de stad wordt gekeken vanuit beide standpunten en deze elkaar weten te vinden en elkaar bovendien versterken, biedt dit perspectieven voor een vernieuwde relatie tussen de overheid en haar burgers.

Een belangrijke stap om dit mogelijk te maken, is het erkennen dat niet voor alle projecten die hun schouders zetten onder één of meerdere stedelijke uitdagingen een fysiek-ruimtelijke component prioritair is. Deze kan volledig afwezig zijn of kan van ondergeschikt belang zijn. De oprichting van het sociaal restaurant 'Eetcafé Toreke' in de Gentse Rabotwijk dat de economische regeneratie van de wijk vanuit sociaal oogpunt een duwtje in de rug wil geven, is een illustratie van dat laatste. Er

worden maaltijden aangeboden aan een verlaagd tarief voor mensen die het financieel moeilijk hebben en er worden opleidingen en tewerkstelling voor langdurig werkzoekenden uit de buurt voorzien. In combinatie met culturele programmaties, professionele omkadering en ondersteuning van lokale partners kan het dienst doen als een centrale ontmoetingsplaats waar zowel buurtbewoners, mensen die in de wijk werken of toevallige passanten elkaar tegen komen. Het is belangrijk daarbij te benadrukken dat dergelijke projecten niet ter vervanging dienen van de klassieke stadsprojecten, maar als aanvullend of complementair. Dit gebeurt best door ze als afzonderlijke projecten te benaderen en ze niet onmiddellijk als 'spin-offs' te claimen.

3.3. Stadsprojecten als ankerpunt van het stadsdebat

Argumenten voor de verbreding van het debat omtrent duurzame stadsprojecten vinden we terug in het Witboek Stedenbeleid (Boudry et al., 2003, p. 165): 'stadsprojecten concretiseren de doelstellingen en dimensies van het stadsbeleid en het stadsdebat, zonder dat het er louter toepassingen van zijn [...] stadsprojecten ontdekken en verkennen ook nieuwe mogelijkheden, stellen concepten voor en sturen visies bij'. Binnen het gevoerde pleidooi voor de stadsrepubliek zijn 'stadsprojecten' en 'stadsdebatten' in het Witboek onlosmakelijk met elkaar verbonden. Via de term stadsrepubliek wordt het beeld opgeroepen van de stad als 'politiek platform'. Om tot een duurzame en democratische opbouw van Vlaanderen te komen, is een herziening van de stad nodig. Hiervoor moet er worden onderhandeld over afspraken met betrekking tot het samenleven vanuit culturele verscheidenheid, moeten er vaardigheden en nieuwe tradities worden opgebouwd om met diversiteit en verandering om te gaan en is er overleg over de toekomst van de stad nodig. 'Stadsdebatten' en 'stadsprojecten' dienen hier samen gestalte aan te geven, waarbij het stadsdebat staat voor 'het realiseren van een conceptueel, professioneel en interactief kader dat de wisselwerking tussen visievorming, stadsprojecten en de meningsvorming over duurzame stedelijke ontwikkeling organiseert en tot voorwerp maakt van permanente democratische bijsturing en deelname' (Boudry et al., 2003, p. 151).

Wanneer we stadsprojecten op die manier benaderen, komen er ook projecten naar boven die op een andere schaal van de stad interveniëren dan op de mesoschaal of het wijkniveau van de stad. Van projecten die ingrijpen op de kleinste schaal van de stad (cf. de vele zogenaamde niches die op tal van plaatsen in deze bijdragen worden vermeld) tot projecten die de stad in haar geheel als werkveld zien, worden dan zichtbaar. Een voorbeeld van een project in Gent dat is ontkiemd op deze laatste schaal is het eerder aangehaalde 'Gents Klimaatverbond'. Mee aangezet door deze alliantie ontstaan er steeds meer verbintenissen tussen de stedelijke overheid, burgers, verenigingen, bedrijven en andere strategische partners die stadsbreed acties opzetten om de hoeveelheid CO₂ die er dagelijks wordt uitgestoten zoveel mogelijk tot nul te herleiden. Op verschillende stedelijke systemen (vb. mobiliteit, wonen, energie, landbouw, ...) worden de handen in elkaar geslagen. Dergelijke 'stadsprogramma's' gaan idealiter ook stadsregionaal te werk. Ze doen dit door verschillende activiteiten en projecten van zowel stedelijke actoren als van bovenlokale actoren die nodig zijn om een gezamenlijke doelstelling te bereiken, te bundelen. Dit gebeurt telkens met het oog op één specifiek onderdeel zoals klimaatneutraliteit, maar ook ander thema's zoals bijvoorbeeld mobiliteit en gemeenschapsinfrastructuur behoren tot de mogelijkheden.

4. Empirisch onderzoek in Gent

4.1. Zoektocht naar duurzame vormen van stedelijke ontwikkeling

Omdat het onduidelijk is wat er momenteel allemaal gaande is in onze Vlaamse steden op vlak van duurzaamheid, hebben we in de loop van 2013 geprobeerd om hier meer zicht op te krijgen. Hoe trachten zowel beleidsmakers als burgers meer duurzame praktijken te initiëren? Wat wordt er op

vandaag ondernomen om te bouwen aan een rechtvaardigere samenleving, de ecologische voetafdruk te verlagen en/of de levenskwaliteit van de stadsbewoner te verhogen? Dit alles is voor velen nog steeds een blinde vlek. Om een zo goed mogelijk beeld te krijgen van de grote diversiteit aan initiatieven die onder de noemer 'duurzaam stadsproject' kunnen vallen, is – zoals hierboven beargumenteerd – niet alleen de bestaande of meeste gangbare invulling van het begrip stadsproject losgelaten, maar lieten we de interpretatie van duurzaamheid ook zo veel als mogelijk open. Er is gekozen om deze oefening uit te voeren in de stad Gent. Deze stad is, met bijna 250.000 inwoners, een van de twee grootsteden van Vlaanderen en kent een veeleer progressief imago. Het laatste bestuursakkoord (Stad Gent, 2012) is deels geschreven vanuit een duurzame visie, maar het zijn evenzeer de (middenveld)organisaties, buurtcomités en cultuurhuizen die mee het vooruitstrevende karakter van deze stad bepalen. Deze condities doen vermoeden dat in deze plek in Vlaanderen een zekere concentratie aan duurzame vormen van stedelijkheid aanwezig is. De nadruk lag evenwel niet op het bekomen van een volledige sluitende inventarisatie, maar op het zicht krijgen op de brede waaier aan mogelijke invalshoeken.

Aan de hand van individuele interviews met Gentse ambtenaren, academici, vertegenwoordigers van NGO's, middenveldorganisaties en ondernemersverenigingen en geëngageerde burgers is gezocht naar Gentse initiatieven die bijdragen aan een sociaal en ecologisch duurzame toekomst. Om meerdere benaderingen aan bod te laten komen, werd een heterogene groep van twaalf respondenten samengesteld. Deze groep – deels bepaald in overleg met het Gentse stadsbestuur, deels gevormd via de sneeuwbal methode tijdens de interviewfase – bestaat uit zowel overheids- als niet-overheidsactoren, en diverse domeinen zoals bestuur, milieu en natuur, energie, wonen, werk, welzijn, mobiliteit en economie zijn vertegenwoordigd. Tijdens de gesprekken is er opgenomen welke Gentse projecten volgens de experts onder de noemer duurzaam vallen, los gezien van het feit of ze zichzelf zo labelen of niet, welke al dan niet rechtstreeks het stedelijk beleid weten te beïnvloeden op vlak van duurzaamheid en welke een belangrijke rol spelen in de transitie naar een duurzamer stadsmodel. Naast de data die verzameld zijn via de interviews, is ook het materiaal opgenomen uit een inventarisatieoefening, uitgevoerd door Gentse stadsdiensten, naar sociaal innovatieve projecten in Gent. Deze lijst werd opgesteld naar aanleiding van de stedenconferentie en de jaarlijkse conferentie van het Europese steden netwerk 'Eurocities' die eind 2013 plaatsvonden in Gent onder de noemer 'Smart Citizens'. Tot slot is er een persbericht opgemaakt en verspreid om de eigen oefening bij het brede publiek kenbaar te maken. Hierbij is naar de burgers toe een oproep gelanceerd om projecten die zich inzetten voor een duurzamere toekomst van de stad bij ons kenbaar te maken.

Al deze projecten zijn verzameld en verwerkt in de vorm van een website. Op deze website 'Gent in Transitie?!' (www.gentintransitie.com) is de ruime waaier aan projecten zo overzichtelijk mogelijk in kaart gebracht. De volledige lijst aan projecten is aanzienlijk: in totaal brachten we in deze eerste fase 88 projecten in kaart. Daarbij vallen meteen de verschillende benaderingen op die mogelijk zijn om duurzame stadsprojecten te definiëren. Heel wat van deze initiatieven worden in de verschillende onderdelen van deze bijdrage ter illustratie verwerkt, maar we kunnen ze hier uiteraard niet allemaal belichten. Tabel 1 geeft alvast een klein voorsmaakje. Voor de uitgebreide inventarisatie verwijzen we graag door naar onze website die op een interactieve wijze al de projecten bij elkaar brengt.

Tabel 1 - Ter illustratie: selectie van enkele Gentse projecten uit de brede waaier aan duurzame vormen van stedelijke ontwikkeling die we inventariseerden.

iDROPS	www.sociaalinnovatielab.be
iDROPS wil armoede en sociale exclusie op een digitale manier helpen bestrijden via een Sociaal Innovatie LAB. Via kruisbestuiving tussen de digitale, de creatieve en de sociale sector wordt gezocht	

naar digitale oplossingen voor tal van sociale uitdagingen.	
PEERBY & WIJDELEN	www.peerby.com
Dit is een platform om te delen met mensen uit je buurt. Het is de bedoeling om door middel van het delen buurtcontacten te stimuleren en buurtinitiatieven aan te moedigen. Doordat je zelf niet alles hoeft aan te kopen spaar je geld maar ook het milieu.	
COMMUNITY LAND TRUST	www.cltgent.blogspot.be
CLT wil mensen met een laag inkomen stimuleren en helpen om een kwaliteitsvolle eigendom te verwerven. Het idee is dat je eigenaar wordt van de woning, maar niet van de grond. De terreinen blijven in handen van de vzw die daarop woningen bouwt of renoveert.	
DE TOEKOMSTFABRIEK	www.detoekomstfabriek.be
Acht organisaties uit het Gentse middenveld hebben zich verenigd in hun zoektocht naar een duurzame toekomst. Ze gaan op zoek naar nieuwe, hoopvolle toekomstprojecten en actiemethoden die hier vorm aan geven en die inzetten op de behoeften en de belangen van de bevolking.	
TRANSITIE UGENT	www.ugent.be
Transitie UGent is een denktank van een 150-tal geëngageerde personeelsleden, studenten, experts en beleidsmensen die een langetermijnvisie op vlak van duurzaamheid voor het onderwijs, het onderzoek en de organisatie van de UGent uitwerken.	
WIJVELD	www.wijveld.be
Wijveld is een zelfoogstboerderij van groenten, kruiden en kleinfruit in Destelbergen. De boer en de burger-consument slaan de handen in elkaar. Voor een vaste jaarlijkse bijdrage teelt de boer in ruil een ruim assortiment gewassen die de leden zelf vers oogsten op het veld.	
TOREKES	www.torekes.be
Deze complementaire munt wordt in de wijk Rabot ingezet om de zorg voor de eigen buurt, het milieu en elkaar te stimuleren. Iedereen die zich op een of andere manier inzet in de wijk, wordt beloond met het alternatieve geld dat je op verschillende plaatsen in de omgeving kunt uitgeven.	
GAAN WE SAMEN WORTELS PLUKKEN?	www.vzwjong.be
In het project 'Gaan we samen wortels plukken?' onderhouden kinderen samen biologische tuintjes. Door met kinderen te tuinieren op openbare terreinen in de 19de eeuwse gordel van de stad en hun ouders hierbij te betrekken, wordt er gewerkt aan een stedelijk netwerk voor bio-tuinieren.	

4.2 . Reflecties over de inventaristatieoefening

Uit deze inventarisatieoefening hebben we enkele zaken geleerd over het hanteren van een open interpretatie van duurzame ontwikkeling en het verbreden van het concept stadsproject. Om te beginnen, kunnen we stellen dat desondanks de brede waaier aan initiatieven die er naar boven gekomen zijn, we niet kunnen spreken van een echt verzadigingspunt. Al vrij snel was duidelijk dat de hoeveelheid aan projecten die op een sociale en/of ecologische wijze (willen) bijdragen aan de transitie naar duurzamere stedelijke systemen best groot is. Dat we geen exhaustieve lijst aan projecten kunnen presenteren, houdt ongetwijfeld verband met onze verbreding of open invulling van beide concepten, maar heeft zeker ook te maken met het dynamisch karakter van een stad. Terwijl er dagelijks projecten verdwijnen of uitdoven, komen er ook telkens weer nieuwe projecten bij. Sommige projecten verdwijnen bovendien nog voor ze goed en wel groot geworden zijn, terwijl andere projecten wel overleven, maar lange tijd onder de radar blijven en pas veel later worden opgepikt.

Naargelang van de expertise van de persoon, dienst of organisatie kwamen er telkens nieuwe projecten bij. De oplijsting is bijgevolg mede afhankelijk van de betrokken respondenten. Hoewel getracht is een diversiteit aan personen te interviewen, en er aanvullend gebruik gemaakt is van zowel de inventarisatieoefening die opgezet is door het Gentse stadsbestuur als van individuele inzendingen, zijn er binnen de brede waaier aan initiatieven zeker nog invalshoeken die ontbreken. We denken daarbij bijvoorbeeld aan mensen die de stad meer bekijken vanuit een sociaal-cultureel perspectief, die werkzaam zijn in de zorg- en opvangsector of die veel belang hechten aan educatie. Het ontbreken van deze invalshoeken, en bijgevolg ook van de projecten die hiermee gepaard gaan, heeft allicht ook te maken met het dominante discours inzake duurzaamheid. Sommige benaderingen zijn niet volledig afwezig, maar zijn wel duidelijk ondervertegenwoordigd. Dit is bijvoorbeeld merkbaar bij het beperkt aantal projecten dat via digitale en/of technologische innovatie stedelijke systemen duurzamer trachten te maken, zoals Econation dat intelligente lichtkoepels voorziet of Becharged dat pioniert op de markt van elektrische mobiliteit. Ook initiatieven die genomen worden door grote bedrijven en industrieën ontbreken over het algemeen. Een concreet voorbeeld van zo'n project dat door niemand werd vermeld, is Ghent Bio-Energy Valley, een bedrijf dat de ontwikkeling van zogenaamde duurzame bio-energie-activiteiten ondersteunt.

Ondanks het feit dat we aan de ene kant een grote diversiteit aan projecten en thema's hebben en aan de andere kant niet over alle projecten en mogelijke invalshoeken beschikken, kunnen we toch enkele overkoepelende trends vaststellen. Uitschieters in deze zijn ecologisch verantwoord handelen, biologische voeding of landbouw, ruimte om elkaar te ontmoeten en het inzetten op gedeeld gebruik en gemeenschappelijk beheer. Bij heel wat projecten komen meerdere van deze uitingen aan bod. Ze laten zich niet zomaar in een bepaald 'hokje' plaatsen. In tabel 2 sommen we de zaken op waar het meest frequent wordt op ingezet en geven we beknopt weer op welke manier deze zaken zich uiten in de praktijk.

Tabel 2: Samenvatting van enkele overkoepelende tendensen die tijdens de inventarisatieoefening naar boven gekomen zijn.

HET PROJECT ZET IN OP ...	HOE UIT ZICH DAT IN DE PRAKTIJK?
BUURTWERKING	Het organiseren van gemeenschappelijke activiteiten, samen projecten opzetten, zorg dragen voor de buurt, solidariteit tussen bewoners stimuleren en elkaar op een positieve manier beter leren kennen.
ONTMOETINGPLEKKEN	Openbare terreinen die een nieuwe en aantrekkelijke inrichting krijgen, plekken waar gemeenschappelijke activiteiten georganiseerd worden, plaatsen waar mensen met dezelfde interesses bij elkaar komen en ruimtes waar kennis overgedragen wordt.
DUURZAAM ONDERNEMEN	Aandacht voor alternatieve samenwerkingsvormen, het mee laten participeren van kansarmen, kwaliteitsvolle en ambachtelijke productie, gebruik van lokaal en streekgebonden producten en innovatie in functie van het verlagen van de ecologische voetafdruk.
ECOLOGISCHE VOETAFDruk	Streven naar een klimaatneutrale stad, invoeren van energiezuinige maatregelen, aandacht voor hernieuwbare energie, recyclage-technieken en consuminderen en verlagen van de CO ₂ uitstoot, gebruiken van korte keten producten en het promoten van de fietscultuur.
GEDEELD GEBRUIK/ GEZAMENLIJK BEHEER	Door samen te tuinieren, door over een collectieve tuin of buitenruimte beschikken, door de kosten van het autogebruik te drukken, door werknemers dichterbij elkaar te brengen en door

	verantwoordelijkheden te delen.
BIOLOGISCHE VOEDING	Door het voedsel zelf te telen en/of aan te bieden, in de communicatie met leveranciers en door het belang ervan te onderzoeken en te onderstrepen in instellingen, organisaties en bedrijven.
KINDVRIENDELIJKE OMGEVING	Ruimte in de stad voor jonge gezinnen met kinderen wordt doorvertaald in wijk- en buurtparken, leefstraten, wandel- en fietsbruggen, toegankelijke recreatiedomeinen, veilige fietsassen, groenpolen, betaalbare woningen en heel wat andere initiatieven die in dit geval meestal door de stad genomen worden.
PARTICIPATIE	Meewerken en mee nadenken over nieuwe voorzieningen, mogelijkheid tot bijdragen aan tijdelijke invullingsprojecten, inzet van vrijwilligers, zoveel mogelijk mensen laten deelnemen aan de maatschappij en samen actie voeren.
KRACHTEN BUNDELEN	Door op zoek te gaan naar de gemeenschappelijke behoeften en belangen, door in de opbrengst te delen of ze samen te (her)investeren, door problemen zoals armoede en werkloosheid collectief aan te pakken en door collectieve ruimten en voorzieningen in te plannen.
VORMING EN EDUCATIE	Worden ingezet als belangrijke instrumenten om de bewustwording bij mensen te vergroten en informatie over te dragen.

Om het debat over de toekomst van de stad te voeren en te reflecteren over de manier waarop we in de steden willen leven, stellen we voor om tastbare stadsprojecten aan te grijpen als ankerpunt van het debat. We leren uit onze oefening dat indien men dit ernstig of grondig wil aanpakken, het aangewezen is om de contouren van stadsprojecten verbreden. De inventarisatie illustreert immers veelvuldig aan de hand van diverse concrete projecten dat heel wat boeiende initiatieven die niet voldoen aan de klassieke interpretatie ook een betekenisvolle rol kunnen spelen in het stadsdebat. Deze verbrede invulling biedt daarnaast heel wat kansen en opportuniteiten, niet in het minst om werk te maken van een constructieve relatie tussen burger en bestuur en het dichterbij elkaar brengen van de alledaagse en de geplande realiteit. Bij wijze van slot herhalen we de voornaamste aandachtspunten: de stedelijke ruimte niet alleen fysiek-ruimtelijk benaderen, ook rekening houden met initiatieven die niet genomen worden door de (lokale) overheid, maar die opgezet zijn door andere stedelijke actoren (zoals burgers, middenveldorganisaties, bedrijven en kennisinstellingen in rekening), oog hebben voor de verschillende schaalniveaus van de stad waar projecten kunnen ontstaan en ten slotte gericht kijken naar initiatieven die bewust inzetten op de transitie van een of meerdere systemen van de stad.

Willen we deze stadsprojecten inzetten om nieuwe mogelijkheden te ontdekken en verkennen, bestaande concepten bij te stellen en hardnekkige visies bij te sturen richting meer duurzaamheid, dan is ook een 'radicalere' invulling van het begrip duurzaamheid nodig. Zoals reeds vermeld moet de ambitie zijn om zowel sociale als ecologische bekommernissen centraal te stellen en deze waar mogelijk dichterbij elkaar te brengen. Bovendien dient men te erkennen dat per project het concept met alle belanghebbenden telkens opnieuw invulling krijgt en dat dus per dossier '(inter)subjectief maatwerk' nodig is. Gezamenlijk duurzaamheidswaarden inschatten, kan daarbij een belangrijke rol spelen. Gebaseerd op literatuurstudies, interviews en de projecten die tijdens de inventarisatie naar voor gekomen zijn, stellen we als vertrekbasis twee waardengroepen voor met telkens vijf bijhorende dimensies: een groep met een eerder ecologische focus onder de noemer 'milieu & leefbaarheid' en een andere groep met een meer sociale focus onder de noemer 'samenleving & welvaart'. Iedere dimensie is met bijhorende omschrijving opgenomen in tabel 3.

Tabel 3 - Duurzaamheidswaarden: beschrijving van de dimensies onder de waardengroepen 'milieu en leefbaarheid' en 'samenleving en welvaart'.

MILIEU EN LEEFBAARHEID	SAMENLEVING EN WELVAART
ECOLOGISCHE VOETAFDruk	SOCIALE RECHTVAARDIGHEID
Het project onderneemt acties om de ecologische voetafdruk zo laag mogelijk te houden en zo de druk op het milieu niet of zo min mogelijk te verhogen. Er wordt intelligent omgegaan met schaarse middelen zoals land, fossiele brandstoffen, schone lucht, vruchtbare grond, materialen, ...	Het project komt iedereen ten goede. Er worden acties ondernomen om exclusieve toe-eigening, segregatie en sociale verdringing tegen te gaan. Er wordt daarbij over de grenzen heen van het eigen project gekeken en men brengt de impact van het project op haar omgeving mee in rekening.
GESLOTEN KRINGLOOP	EMANCIPATIE
Het project zorgt ervoor dat uitgaande stromen van water, afval, materialen, ... tot het minimum worden herleid. Het zet in op korte ketens en lokale kennis van materialen en technologieën.	Het project draagt bij tot sociale emancipatie van individuen en groepen uit kwetsbare milieus. Er wordt gewerkt aan samenlevings-opbouw, sociale cohesie, duurzame welvaarts-ontwikkeling en verdeling, economische betrokkenheid en jobcreatie, kind-gerichtheid, ...
NATUUR EN CULTUUR	GEMEENSCHAP
Het project gaat in dialoog met de natuur en overstijgt de traditionele benadering waar stad en land elkaars tegenpool zijn. Er is ruimte voor biodiversiteit, het toevoegen of opnemen van natuurlijke elementen en het herstel van de natuur.	Het project overstijgt de individuele belangen van de betrokken actoren en plaatst het collectief belang voorop. Het vertrekt vanuit een grondige analyse van de noden en behoeften van de gemeenschap en houdt hier in zoveel mogelijk opzichten rekening mee. Het sociaal en cultureel kapitaal uit de buurt, de wijk of de stad wordt zoveel mogelijk aangewend en ingezet.
LEEFAARHEID	COPRODUCTIE
Het project zet in op een aantrekkelijke, leesbare, comfortabele en veilige omgeving waarbij voldoende ruimte voorzien is voor ontmoeting. Er is aandacht voor diversiteit aan voorzieningen, bestaande lokale verenigingen of organisaties en de culturele identiteit van de buurt, de wijk of de stad.	Het project krijgt vorm en inhoud door en voor iedereen en dit door samenspraak en samenwerking tussen verschillende stakeholders: stad, buurtbewoners, middenveld, gebruikers, andere overheden, ondernemers, kinderen, ... Er is oog voor het realiseren van een meerwaarde waar alle partners beter van worden. De verantwoordelijkheden, de lasten en de lusten worden gedeeld.
GEZONDHEID	PARTICIPATIE
Het project maakt een gezonde levensstijl mogelijk en tracht deze ook te stimuleren. Er is aandacht voor zowel de mentale als de fysieke gezondheid van de stedelingen. Dit kan door in te zetten op sport en lichaamsbeweging, gezonde voeding, hygiëne, ontspanning, vitaliteit, welbevinden, levenskwaliteit, ...	Het project laat stedelingen, ongeacht hun herkomst, inkomen, leeftijd, ... toe om deel te nemen aan het politiek bestuurlijke besluitvormingsproces van de stedelijke overheid of laat hen toe alleen of samen met anderen, zelf (zonder beroep te doen op de stedelijke overheid) activiteiten te ondernemen.

5. Ter uitleiding: moeten 'duurzame stadsprojecten' transformatief zijn?

Veel stadsprojecten die van zichzelf zeggen dat ze duurzaam zijn of door anderen als dusdanig worden aangeduid, zijn op vandaag nog niet ten volle gerealiseerd of staan nog niet helemaal op punt. Het kan met andere woorden nog een hele tijd duren voordat duidelijk wordt in hoeverre de initiële intenties overeind blijven. Soms weegt een 'duurzaam stadsproject' ook niet op tegen de groeiende ongelijkheid of ecologische problemen die (blijven) voortvloeien uit tal van maatschappelijke trends, bedrijfs- of beleidsbeslissingen. De zogenaamde 'lock-ins'⁸ of padafhankelijkheid die veel 'regimes' van onduurzame stedelijke systemen kenmerken (vb. het mobiliteits-, het energie- en het voedingssysteem), werken dan niet zelden verlamdend. Interessant echter om te zien is hoe stadsprojecten toch in staat zijn om weerstand te steken op dergelijke systemen of deze zelfs gaandeweg te transformeren. Dit gaat meestal gepaard met grillige en complexe processen (Block & Paredis, 2012), maar toch pleiten wij ervoor om ook het transformatieve karakter van duurzame stadsprojecten mee te nemen in de discussie.

Vanuit het transitiedenken, waar een fundamentele omschakeling wordt aangeduid met het begrip 'transitie' of 'systeeminnovatie', krijgen we hiervoor enkele handvaten aangereikt. Twee zaken zijn van belang bij deze inschatting. Ten eerste dat de problemen (en de oplossingen) plaatsvinden op systeemniveau en niet enkel op individueel, proces- en productniveau. Dit impliceert een overkoepelend niveau waarop individuen, bedrijven en organisaties zich organiseren. Ten tweede dat fundamentele hervormingen van bestaande maatschappelijke stelsels niet alleen gericht zijn op harde, infrastructurele vernieuwing, zoals technologische vernieuwing, maar ook op economische, socio-culturele of institutionele en politiek-bestuurlijke vernieuwing. De verandering gebeurt met andere woorden in de structuur (de institutionele, socio-economische en fysieke inrichting), cultuur (dominante denkbeelden, waarden en paradigma's) en werkwijzen of praktijken (routines, regels en gedrag) van het maatschappelijk systeem (Rotmans & Loorbach, 2010).

In een lopend TRADO-onderzoek (<https://steunpunttrado.be>) ontwikkelen we momenteel een inspirerend discussiekader voor duurzame stadsprojecten waarin we zowel duurzaamheidsaspecten (zoals hierboven omschreven) opnemen als aspecten die betrekking hebben op het transformatief karakter van stedelijke initiatieven. Het gaat daarbij om een inschatting van de potenties die de projecten in zich dragen of de ambities die de projecten vooropstellen en dus niet om de verandering die ze op vandaag realiseren. Ook hier zal de inschatting variëren naar gelang wie er betrokken wordt in het proces. Gelukkig is een eenduidig antwoord het laatste waar we naar op zoek zijn.

Curriculum vitae

THOMAS BLOCK is directeur van het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (CDO), docent 'Duurzaamheid en governance' binnen de vakgroep Politieke Wetenschappen (UGent), promotor van onder meer de Vlaamse Steunpunten Beleidsrelevant Onderzoek TRADO en SBOV, en jurylid van het Vlaams Stadsvernieuwingsfonds.

SOPHIE DEVOLDER is stedenbouwkundige en ruimtelijke planner, doctoraatsstudent bij het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (CDO) binnen de vakgroep Politieke Wetenschappen (UGent) en onderzoekster bij het Vlaamse Steunpunt Beleidsrelevant Onderzoek TRADO.

Bibliografie

- Block, T., & Paredis, E. (2012). Bestuurlijke transitie : transmissie management : de Januskop van duurzaamheid in Vlaamse steden en van het gangbare transitiedenken. In J. De Bruyn (red.), *Duurzame en creatieve steden : de stad als motor van de samenleving* (pp. 97–128). Brussel: Vlaamse overheid.
- Block, T., Van Assche, J., & Goeminne, G. (2013). Unravelling urban sustainability: How the Flemish City Monitor acknowledges complexities. *Ecological Informatics*, 17(0), 104-110.
- Boudry, L., Cabus, P., Corijn, E., De Rynck, F., Kesteloot, C., & Loeckx, A. (2003). *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Witboek*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Boudry, L., Loeckx, A., Van den Broeck, J., Coppens, T., Patteeuw, V., & Schreurs, J. (2006). *Inzet, opzet, voorzet. Stadsprojecten in Vlaanderen*. Antwerpen: Garant.
- Daly, H. E. (1992). Allocation, distribution and scale: towards an economics that is efficient, just and sustainable. *Ecological Economics*, 6(3), 185-193.
- Debruyne, P., Oosterlynck, S., & Block, T. (2008). Sociale innovatie als basis voor stadsontwikkeling? Grootschalige stadsprojecten versus sociale stadsvernieuwing in Gent. *Ruimte en Planning*, 3, 18-33.
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable Development*, 19(5), 289-300.
- Devolder, S., & Block, T. (2013). Gent in Transitie?! Zoektocht naar duurzame vormen van stedelijke ontwikkeling. *Onderzoekspaper 6*. Gent: Steunpunt TRADO.
- Giddings, B., Hopwood, B., & O'Brien, G. (2002). Environment, economy and society: fitting them together into sustainable development. *Sustainable Development*, 10(4), 187-196.
- Hardi, P. (2007). The long and winding road of sustainable development evaluation. In C. George & C. Kirkpatrick (red.), *Impact assessment and sustainable development - European practice and experience* (pp. 15-30). UK: Edward Elgar Publishing.
- Haughton, G., & Hunter, C. (1994). *Sustainable Cities*. London: Kingsley.
- Hopwood, B., Mellor, M., & O'Brien, G. (2005). Sustainable development: mapping different approaches. *Sustainable Development*, 13(1), 38-52.
- Loeckx, A., De Meulder, B., Patteeuw, V., De Bruyn, J., Van Herpe, P., & Van Ouytsel, M. (2009). *Stadsvernieuwingprojecten in Vlaanderen. Ontwerpend onderzoek en capacity building*. (A. Loeckx red.). Amsterdam: SUN.
- Loopmans, M. (2007). From SIF to City Fund: a new direction for urban policy in Flanders, Belgium. *Journal of Housing and the Built Environment*, 22(2), 215-225.

Meadows, D. H. (Ed.). (1972). *The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*: Potomac Associates.

Neumayer, E. (2003). *Weak Versus Strong Sustainability: Exploring the Limits of Two Opposing Paradigms* (2 ed.). UK: Edward Elgar.

Rees, W. (1998). Understanding Sustainable Development. In B. Hann & P. K. Muttagi (red.), *Sustainable Development and the Future of Cities* (pp. 19-42). London: Intermediate Technology Publications.

Reijndorp, A., & Reijnders, L. (2010). *De alledaagse en de geplande stad. Over identiteit, plek en thuis*. Amsterdam: SUN Trancity.

Rotmans, J., & Loorbach, D. (2010). Toward a better understanding of transitions and their governance: a systemic and reflexive approach. In J. Grin, J. Rotmans & J. Schot (red.), *Transitions to sustainable development. New directions in the study of long term transformative change* (pp. 105-198). UK: Routledge Publishers.

Stad Gent. (2012). *Bestuursakkoord 2013-2018. Sp.a-Groen-OpenVLD*. Gent: Stadsbestuur.

Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: WW Norton.

Uitermark, J. (2004). Uitdagingen voor een pro-stedelijk beleid in anti-stedelijk Vlaanderen. *Ruimte & Planning*, 24(2), 62-72.

Uitermark, J., & van Beek, K. (2010). Gesmoorde participatie. De schaduwkanten van 'meedoen' als staatsproject. In I. Verhoeven & M. Ham (red.), *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid* (pp. 227-240). Amsterdam: Van Gennep Uitgeverij.

WCED. (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.

Eindnoten

¹ We hebben hierbij niet enkel socio-technische systemen zoals bv. wonen, energie, mobiliteit en voedsel voor ogen. Wat ons betreft gaat het ook om maatschappelijke en economische systemen.

² Het Brundtland-rapport erkent enerzijds dat de mens afhankelijk is van het milieu om basisbehoeften te bevredigen en anderzijds dat economische modellen op basis van groei hebben gefaald om de groeiende kloof tussen arm en rijk te verkleinen en om milieuproblemen aan te pakken, maar blijft tegelijkertijd ook pleiten voor een versnelde economische groei zonder zwaar te raken aan fundamentele systemen.

³ Deze traditionele benadering van duurzame ontwikkeling is bekend als het 'triple P'-model. De 3 P's: 'People' (mensen/samenleving), 'Planet' (planeet/natuur) en 'Profit' (economie/winst) staan respectievelijk voor de sociale, ecologische en economische dimensies van het begrip.

⁴ 'Natuurlijk kapitaal' omvat alles in de natuur dat instaat voor het menselijk welzijn. Dat kunnen natuurlijke grondstoffen zijn, maar ook natuurlijke voorzieningen zoals open landschappen of het vermogen van de natuur

om afvalstoffen en/of emissies te absorberen en te verwerken. 'Menselijk kapitaal' heeft betrekking op de productie van goederen, infrastructuur en diensten. Ook kennis en vaardigheden vallen hieronder.

⁵ Onder 'transformation' is een verstreckende of radicale verandering van maatschappij noodzakelijk en moet de manier waarop de mens zich verhoudt ten opzichte van de natuur ernstig worden herbekeken. Terwijl onder 'reform' ingrijpende politieke veranderingen en alternatieve levensstijlen mogelijk zijn zonder daarvoor de bestaande systemen op te heffen.

⁶ BREEAM en LEED zijn beide ratingsystemen met internationale allure om de (ecologische) duurzaamheidsprestatie van gebouwen of wijken weer te geven. Alle twee zijn ze marktleider, de ene in het Verenigd Koninkrijk en de andere in de Verenigde Staten.

⁷ Een beweging voor 'environmental justice' of ecologische rechtvaardigheid legt sterk de nadruk op de verdelingsaspecten van milieuproblemen. Deze bewegingen, die vooral voorkomen in de Verenigde Staten en in ontwikkelingslanden, verzetten zich tegen het feit dat niet iedereen gelijk getroffen wordt en dat de milieulasten terecht komen op de schouders van de meest kwetsbare groepen. Daarnaast beklemtone ze het belang van toegang tot correcte informatie en de nood aan de mogelijkheid tot participatie en beslissingsrecht in de projecten of processen die deze groepen aanbelangen.

⁸ Als processen blijven steken omdat de loop van ontwikkelingen sterk afhankelijk zijn van eerdere gebeurtenissen en gemaakte keuzes (pad-afhankelijkheid) en zo het regime niet omgevormd kan worden, spreekt men van een lock-in situatie.